

BOGUSŁAW KOCHANIEWICZ
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Teologiczny

Antyteza Ewa-Maryja w *Adversus haereses* św. Ireneusza z Lyonu. Perspektywa apologetyczna

The Eve-Mary Antithesis in „*Adversus haereses*” by St. Irenaeus of Lyon. An Apologetic Perspective

Wydawałoby się, że mariologia św. Ireneusza z Lyonu jest stosunkowo dobrze opracowana. Do kilku prac o charakterze monograficznym¹ należałoby dołączyć publikacje poświęcone wybranym aspektom jego doktryny². Niestety, mimo że wiele opracowań podkreśla oryginalność doktryny maryjnej autora *Adversus haereses*³, wśród których antyteza Ewa-Maryja jest jednym z najczęściej wskazywanych wątków, nikt do tej pory nie ukazał przyczyn dla których ta właśnie antyteza została wprowadzona do dzieła biskupa Lyonu⁴. Zdecydowana

¹ O. Bardenhewer, *Zur Mariologie des heiligen Irenäus*, „*Zeitschrift für katholische Theologie*” 6 (1931), s. 600-604; L. Gambero, *Maria nel pensiero dei Padri della Chiesa*, Cinisello Balsamo 1991, s. 45-54; J. Garçon, *La Mariologie de Saint Irénée*, Lyon 1932; E. Peretto, *Percorsi mariologici nell’antica letteratura cristiana*, Città del Vaticano 2001, s. 26-30; F. Rodrigo Polanco, *La mariologia di sant’Ireneo*, w: *Theotokos* 9 (2001), 359-400; B. Przybylski, *De mariologia santi Irenaei Lugdunensis*, Romae 1937; W. Scherer, *Zur Mariologie des heiligen Irenäus*, „*Zeitschrift für katholische Theologie*” 47(1923), s. 125-129.

² H. Koch, *Virgo Eva-Virgo Maria*, Berlin-Leipzig 1937; A. Orbe, *La Virgen Maria abogada de la virgen Eva (En torno a S. Ireneo, Adv. Haer. V.19,1)*, „*Gregorianum*” 63(1982), s. 453-506; A. Orbe, *La ‘recirculacion’ de la Virgen Maria en san Ireneo (Adv. Haer. III,22,4,71)*, w: S. Felici (a cura di), *La mariologia nella catechesi dei Padri (Età prenicena). Convegno di studio e aggiornamento Facoltà di Lettere cristiane e classiche Pontificium Institutum Altioris Latinitatis* Roma, 18-19 marzo 1988, Roma 1989, s. 101-120.

³ B. Capelle, *Adhuc virgo chez s. Irénée*, „*Recherches de Théologie ancienne et médiévale*”, 2(1930), s. 388-395; P. Galtier, *La Maternité de grace dans s. Irénée*, w: *Mémoires du Congrès Marial à Bruxelles*, vol. I, Bruxelles 1921, 41-45; G. Jouassard, *Le premier-né de la Vierge chez S. Irénée*, „*Revue des Sciences Religieuses*” 12 (1932), s. 509-532.

⁴ Jedynym teologiem omawiającym wspomniane zagadnienie w kontekście gnostycyzmu jest Tomasz Dekert. Por. tenże, *Teoria rekapitulacji Ireneusza z Lyonu w świetle starożytnych koncepcji na temat Adama*, Kraków 2007, s. 58-66.

większość mariologów zadawała się w swoich publikacjach analizą maryjnych fragmentów *Adversus haereses*, pomijając kontekst całego dzieła, co w istotny sposób wpływa na uzyskane wnioski⁵.

Celem niniejszego opracowania jest odczytanie antytezy Ewa-Maryja w kontekście całości dzieła św. Ireneusza. Biorąc pod uwagę jego apologetyczny charakter, zadaniem analizy będzie odpowiedź na pytanie: jaką rolę spełnia wspomniana antyteza w obronie prawd wiary? Co więcej, mam nadzieję, że uda się odkryć racje, dla których św. Ireneusz zdecydował się wprowadzić wspomnianą antytezę do swojego dzieła. Aby badanie było owocne, interesująca nas paralela antytetyczna zostanie przedstawiona w kontekście różnych aspektów gnostyckiej doktryny. Ufamy, że dzięki temu zestawieniu łatwiej będzie znaleźć odpowiedź na postawione pytanie.

1. ADVERSUS HAERESIS

Najstynniejsze dzieło św. Ireneusza zostało zredagowane w pięciu księgach. Pomimo, że nie znamy dokładnego czasu jego redakcji, to wiemy, że księga trzecia powstała za czasów pontyfikatu papieża Eleutera (174-189)⁶. Okazją do napisania dzieła były szerzące się w okolicach Lyonu nauki gnostyckie uczniów Walentyna. Biskup Lyonu pragnął ujawnić doktryny, które były nauczane przez gnostyków w tajemnicy⁷. W księdze pierwszej przedstawił on system gnostycki, natomiast w następnych czterech dokonał krytyki ich doktryny⁸. Dzięki przeprowadzonym badaniom ustalono źródła, które wykorzystał biskup Lyonu. Znajdują się wśród nich pisma Justyna męczennika, Klemensa z Aleksandrii, Papiasza z Hierapolis i Polikarpa ze Smyrny⁹.

Grecki oryginał dzieła nie zachował się do naszych czasów. Poza dwoma greckimi fragmentami nie zachowała się także tradycja wywodząca się bezpośrednio z oryginału dzieła¹⁰. Posiadamy natomiast łańcuchy cytatów zaczerpnięte z ksiąg III-IV oraz syntetyczne opisy doktryn heterodoksyjnych, które Epifaniusz z Salaminy zawarł w swoim *Panarion*¹¹. Integralna wersja *Adversus haere-*

⁵ Np. B. Przybylski, *De mariologia sancti Irenaei Lugdunensis*, Roma 1937; L. Gambero, *Maria nel pensiero dei padri Della Chiesa*, Cinisello Balsamo, s. 45-54; G. Gharib, *Testi mariani del primo millennio*, Roma 1988, s. 156-176, częściowo także F. Rodrigo Polanco, *La mariologia di sant'Ireneo*, „Theotokos” 9 (2001), 359-400.

⁶ C. Moreschini-E. Norelli, *Storia della letteratura cristiana antica greca e latina*, vol. I, Brescia 1995, s. 326.

⁷ Tamże, s. 327.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 330.

¹⁰ Tamże, s. 335.

¹¹ Tamże.

ses zachowała się w wersji łacińskiej, pochodzącej z V wieku. Wersja armeńska dzieła (księgi IV i V), datowana na VI stulecie, została odnaleziona na początku XX wieku i opublikowana w roku 1910¹². Wśród najnowszych wydań *Adversus haereses* należy wymienić edycję *Sources Chrétiennes*¹³ oraz opracowania niemieckie¹⁴ i włoskie¹⁵.

2. BIBLIA

a) Gnostycy

Należy zauważyć, że gnostyckie rozumienie Pisma św. było ściśle powiązane z pojęciem Boga. O ile Bóg Starego Przymierza był Bogiem prawa i sprawiedliwości, o tyle Chrystus objawił Boga całkowicie innego od Tego, który wyłania się z ksiąg Starego Testamentu. Marcjon na przykład, przyjmował obraz Boga miłosierdzia, miłości i przebaczenia. Wymienione przymioty Boga stały się przesłanką do opracowania własnego kanonu pism Nowego Testamentu¹⁶. Dlatego też gnostycy przyjmowali księgi Nowego Testamentu, natomiast odrzucali te, które należały do Starego Przymierza.

b) św. Ireneusz

Biskup Lyonu, przeciwstawiając się dualistycznej koncepcji gnostyków, podkreślał jedność i tożsamość Boga Starego i Nowego Przymierza oraz jedność Jego zbawczej ekonomii. To samo Słowo Boże objawiło się w Starym Przymierzu, towarzysząc ludzkości na przestrzeni dziejów, przygotowując człowieka na swoje przyjście na świat w ludzkiej naturze¹⁷. Jak podkreślił św. Ireneusz *jest zatem jeden i ten sam Bóg, wieszczony przez proroków, głoszony przez Ewange-*

¹² Tamże.

¹³ Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre I, tome I. SCh 263, Paris 1969; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre I, tome II. SCh 264, Paris 1979; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre II, tome I. SCh 293, Paris 1982;

Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre II, tome 2. SCh 294, Paris 1982; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre III, tome 1. SCh 210, Paris 1974; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre III, tome 2. SCh 211, Paris 1974; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre IV, tome 1. SCh 100, Paris 1965; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre IV, tome 2, SCh 100, Paris 1965; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre V, tome 1. SCh 152, Paris 1969; Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, livre V, tome 2. SCh 153, Paris 1969.

¹⁴ Irenäus von Lyon, *Gegen die Häresien*. vol. 2, Freiburg 1993, Irenäus von Lyon, *Gegen die Häresien*, vol. 3, Freiburg 1995, Irenäus von Lyon, *Gegen die Häresien*, vol. 4, Freiburg 1995, Irenäus von Lyon, *Gegen die Häresien*, vol. 5, (übers. von N. Brox), Freiburg 2001.

¹⁵ S. Ireneo di Lione, *Contro le eresie*, voll. 1-2, Siena 1984.

¹⁶ W. Myszor, *Wstęp*, w: Tertulian, *Przeciw Marcjonowi*. Warszawa 1994, s. 22.

¹⁷ *Adversus haereses* (=Adv. haer.) IV, 20, 6. SCh 100, vol. 2, 642-644.

lię, jest jeden Jego Syn- Emmanuel- owoc łona Dawida, to znaczy zrodzony Dziewicy pochodzącej z rodu Dawidowego¹⁸.

W tej perspektywie dwa Testamenty reprezentowały dwa etapy przygotowywania ludzkości na przyjście Zbawiciela. Słowo wychowywało ludzkość za pośrednictwem zewnętrznej dyscypliny, jaką stanowiło Prawo¹⁹. Gdy rodzaj ludzki został odpowiednio przygotowany, Wcielone Słowo wybawiło człowieka z niewoli i adoptowało go niczym własne dziecko²⁰. W przeciwieństwie do zwolenników gnozy, Ireneusz uważał, że obydwa Testamenty pochodzą od tego samego, jedyne Boga. Stary Testament jawi się jedynie jako przygotowanie, a nie wypełnienie Boskiej obietnicy²¹.

Istotny związek pomiędzy dwoma Testamentami ukazano poprzez zbawczą ekonomię, której punktem kulminacyjnym było przyjście Zbawiciela na świat. Począwszy od Abrahama aż do Chrystusa i apostołów, objawiał się ten sam Pan Bóg, który wypełniał swoje obietnice²² i realizował jedyne plan zbawienia, począwszy od stworzenia świata aż do jego końca²³. Komentując opisy biblijnych teofanii Ireneusz wykazywał jedność Bożego planu objawionego w Starym jak i w Nowym Testamencie, przeciwstawiając się w ten sposób błędom Marcjona. Objawianie się tego samego Słowa w historii ludzkości stanowiło o jedności dwóch Testamentów. *Dwa Testamenty zostały ustalone przez tego samego i jedyne go ojca rodziny, Pana naszego Jezusa Chrystusa, który przemawiał do Abrahama i Mojżesza, a w tym ostatecznych czasach udzielił nam wolności*²⁴. W tym świetle Stare Przymierze jawiło się jako zapowiedź Zbawiciela, natomiast Nowy Testament – jako realizacja i wypełnienie Słowa Wcielonego.

3. WCIELENIENIE SYNA BOŻEGO

a) Gnostycy

Dualizm odnosił się również do osoby Zbawiciela. Gnostycy dokonywali rozróżnienia pomiędzy Jezusem a Chrystusem²⁵. Chociaż wyznawali oni dziewicze narodzenie Jezusa, to jednak negowali Wcielenie Syna Bożego²⁶. Ich zdaniem

¹⁸ *Adv. haer.* III, 9, 2. Sch 211, vol. 2, 104.

¹⁹ *Adv. haer.*, IV, 9,1. Sch 100, vol. 2, 480.

²⁰ *Adv. haer.*, IV, 9,1. Sch 100, vol. 2, 478.

²¹ C. Moreschini-E. Norelli, dz. cyt., s. 332.

²² *Adv. haer.*, IV, 7,3. Sch 100, vol. 2, 460-462.

²³ *Adv. haer.*, III, 12,11. Sch 211, vol. 2, 226-228.

²⁴ *Adv. haer.*, IV, 9,1. Sch 100, vol. 2, 480.

²⁵ *Adv. haer.*, III, 16,6. Sch 211, vol. 2, 310.

²⁶ A. Orbe, *Introducción a la teología de los siglos II y III*, tomo II, Roma 1987, s. 513-515.

Jezus narodził się z Dziewicy za sprawą *Prunikos* oraz *Jaldabaot* (Demiurga)²⁷. Dlatego był on najczystszym, najszlachetniejszym wśród wszystkich ludzi²⁸. Nie był on Synem Bożym, lecz zwykłym człowiekiem.

Podczas chrztu Jezusa w Jordanie, zstąpił nań Chrystus w formie gołębicy, niczym do nieskazitelnie czystego schronienia²⁹. Połączenie Jezusa z Chrystusem zainicjowało objawianie się Ojca, aż do momentu męki, kiedy to Chrystus odłączył się od Jezusa i powrócił do Pleromy³⁰. Opinię tę potwierdza dzieło biskupa z Lyonu, charakteryzując doktrynę Walentynian w następujących słowach: *Walentynianie natomiast nauczają, że Jezus ekonomii jest Tym, który przyszedł poprzez Maryję. Na Niego miałby zstąpić z wysokości Zbawiciel, zwany Chrystusem. [...] W ten sposób wyznają językiem jednego Jezusa Chrystusa, lecz w sposobie rozumienia wyróżniają dwie osoby: kim innym jest Chrystus posłany od Jednorodzonego, aby uporządkować Pleromę, a kim innym jest Zbawiciel, posłany dla oddania Bogu chwały, który odróżnia się od Jezusa ekonomii, który jest tym, który cierpiał, podczas gdy Zbawiciel niosąc Chrystusa, powrócił do Pleromy*³¹.

Kolejny fragment ujawnia, że według gnostyków Jezus Chrystus nie przyjął prawdziwego ciała z Dziewicy Maryi. *Według heretyków, ciałem nie stało się ani Słowo (J 1,14) ani Chrystus, ani Zbawiciel, który jest owocem wszystkich eonów. Twierdzą, że Słowo i Chrystus nie przyszli na ten świat. Natomiast jeśli chodzi o Zbawiciela, to mówią, że nie wcielił się On i nie cierpiał, lecz zstąpił niczym gołąb na Jezusa ekonomii, i po ogłoszeniu niepoznawalnego Ojca, na nowo wstąpił do Pleromy*³².

Nie dziwi zatem, że Ireneusz oskarżył gnostyków o doketyzm, wykazując, że w świetle ich nauki objawienie oraz męka Zbawiciela były jedynie pozorne³³.

b) św. Ireneusz

Jak podkreśla św. Ireneusz, Wcielenie stało się punktem kulminacyjnym interwencji Słowa w historii ludzkości. *Słowo które było na początku, przez które wszystko się stało, które stale towarzyszyło rodzajowi ludzkiemu, to samo Słowo w ostatnich czasach, w momencie ustalonym odwiecznie przez Ojca, zjednoczyło się ze stworzeniem, które wcześniej zostało przez Niego ukształtowane*³⁴. W tej

²⁷ *Adv. haer.*, I, 30, 12. SCh 264, vol. 2, 380.

²⁸ *Adv. haer.*, I, 30,12. SCh 264, vol. 2, 380.

²⁹ *Adv. haer.*, I, 30, 2. SCh 264, vol. 2, 102-104.

³⁰ *Adv. haer.*, I, 7,2. SCh 264, vol. 2, 104.

³¹ *Adv. haer.*, III,16,1. SCh 211, vol. 2, 286-288.

³² *Adv. haer.*, III,11, 3. SCh 211, vol.2, 146.

³³ *Adv. haer.*, I, 24, 2. SCh 264, vol. 2, 322.

³⁴ *Adv. haer.*, III, 18, 1; SCh 211, vol. 2, 342.

perspektywie wydarzenie Wcielenia jawi się jako nowa epifania Słowa Bożego, które stając się widzialne, zaczęło objawiać niewidzialnego Ojca³⁵. Dzięki przyjściu na świat Chrystusa cała ludzkość przeszła z prawa niewoli do prawa wolności³⁶.

Należy zauważyć, że biskup Lyonu bronił prawdziwości wydarzenia Wcielenia, sprzeciwiając się tym samym twierdzeniom ebionitów negujących bóstwo Chrystusa³⁷. Ireneusz, opierając się na tytułach przypisywanych Chrystusowi, wykazywał, że On jest obiecany Mesjaszem. *Ponieważ wśród synów Adama nikt nie był nazywany Bogiem albo Panem w sensie absolutnym, co udowodniliśmy w oparciu o Pismo św., lecz On, w odróżnieniu od wszystkich pozostałych ludzi, którzy dotąd istnieli, był ogłoszony przez wszystkich proroków, przez Apostołów i przez Ducha Świętego – w sensie prawdziwym i właściwym Bogiem, Panem, przedwiecznym Królem, Jednorodzonym i Słowem wcielonym, co mogą dostrzec wszyscy ci, którzy doszli do poznania prawdy, nawet w niewielkiej mierze. Pismo św. nie poświadczałoby tego wszystkiego o Nim, gdyby jak wszyscy inni ludzie, był tylko człowiekiem*³⁸.

Broniąc prawdziwości Wcielenia, autor *Adversus haereses* przeciwstawiał się odrzuceniu prawdy o dziewiczym macierzyństwie Maryi. Interpretując w oryginalny sposób tekst z Księgi Daniela (Dn 2,34.45), podkreślał poczęcie i porozdzenie Jezusa z Maryi Dziewicy. *Dlatego również Daniel, przewidując Jego przyjście, mówi, że przyszedł na świat jako kamień oderwany bez rąk człowieka (Dn 2,34.45). Wyrażenie 'bez rąk człowieka' wskazywało, że Jego przyjście na świat, zostało spełnione bez rąk ludzkich, to znaczy bez udziału ludzi tnących skały; oznacza to, że Jego przyjście na świat dokonało się bez interwencji Józefa, lecz że jedynie Maryja współpracowała w ekonomii Wcielenia*³⁹.

Akcent położony na dziewicze narodzenie Chrystusa podkreślał dobroć sfery cielesnej człowieka, zanegowanej przez gnostyków.

³⁵ *Adv. haer.*, IV, 24, 2. SCh 100, vol. 2, 702.

³⁶ *Adv. haer.*, IV, 9, 1. SCh 100, vol. 2, 478.

³⁷ Ebionici opierając się na tłumaczeniu Pisma św. dokonanego przez Teodocjana z Efezu i Akwili z Pontu, „Oto młoda niewiasta pocznie i porodzi syna” (Iz 7,14) twierdzili, że Jezus został zrodzony z Józefa. (*Adv. haer.*, III, 21,1. SCh 211, vol. 2, 398. Opinie o naturalnym pochodzeniu Jezusa ze związku Józefa i Maryi wyrażali również Karpokrates i Cerynt. Por. *Adv. haer.*, I, 25,1. SCh 264, vol. 2, 332, *Adv. haer.*, I, 26,1. SCh 264, vol. 2, 344. Por. A. Orbe, *Errores de los ebionitas (Análisis de Ireneo, Adversus haereses. VI,3)*, „Marianum” 41(1979), s. 147-170.

³⁸ *Adv. haer.*, III, 19, 2-3. SCh 211, vol. 2, 376.

³⁹ *Adv. haer.*, III, 21, 7. SCh 211, vol. 2, 420.

4. ZBAWIENIE

a) Gnostycy

Jednym z istotnych aspektów gnostycyzmu była nauka o zbawieniu, akcentująca element duchowy człowieka, deprecjonując jednocześnie jego wymiar cielesny. Materia, uważana za skutek upadku, była podporządkowana niższemu i niedoskonałemu bóstwu, któremu przypisywano Prawo Starego Przymierza⁴⁰.

Ponieważ gnostycy deprecjonowali to, co łączyło się z ciałem, dlatego akt małżeński uważano za grzech. Prawdziwe zło człowieka polegało na zjednoczeniu Adama i Ewy *secundum carnem*. Grzech pierworodny według gnostyków nie polegał na przekroczeniu przykazania Stworzyciela, lecz na akcie małżeńskim. Prawdziwe zbawienie człowieka wyrażało się w zjednoczeniu Adama i Ewy *secundum spiritum*. Według gnostyków, małżeństwo według ducha przeciwstawiało się małżeństwu według ciała.

b) św. Ireneusz

Odnosząc się do nauki gnostyków, Ireneusz kładł akcent na zbawienie ciała człowieka. Ponieważ człowiek został stworzony na Boży obraz i podobieństwo, dlatego ciało było nośnikiem *imago Dei*⁴¹.

Biskup Lyonu, rozważając kwestię zbawienia zaproponował teorię rekapitulacji, biorąc za podstawę Wcielenie Syna Bożego. Jak trafnie zauważył T. Dekert, *historyczny fakt zrodzenia się Słowa Bożego z Dziewicy powtarza i odwzorowuje historyczny fakt ukształtowania człowieka z nie uprawianej ziemi*⁴². Aby zbawić, Zbawiciel musiał stać się tym, co miał zbawić⁴³. *Jeden jest Bóg Ojciec, jak powiedzieliśmy, i jeden Pan nasz Jezus Chrystus, który przyszedł poprzez całą ekonomię i wszystko w sobie zrekapitulował. Pojęcie 'wszystko' obejmuje również człowieka, który z widzialnego stał się niewidzialnym, z nieogarnionego – pojmowanym, z wolnego od cierpień – cierpiętlwym, ze Słowa człowiekiem, aby zrekapitulować w sobie wszystkie rzeczy*⁴⁴.

Biskup Lyonu, wychodząc od tajemnicy Wcielenia Syna Bożego, podkreślając zbawczy wymiar dzieła dokonanego przez drugiego Adama (Chrystusa), posuwając się wstecz dotarł do pierwszego Adama. Stąd też Wcielenie jawi się jako rekapitulacja grzechu pierwszych rodziców. Tak jak Adam został uformowany z dziewiczej ziemi, podobnie Chrystus – nowy Adam został ukształtowany

⁴⁰ C. Moreschini-E. Norelli, dz. cyt., s. 331.

⁴¹ Tamże. Ponadto zob. T. Dekert, *Teoria rekapitulacji św. Ireneusza z Lyonu*, s. 58-59.

⁴² T. Dekert, dz. cyt., s. 60.

⁴³ Por. tamże.

⁴⁴ *Adv. haer.*, III, 16. 6. SCh 211, vol. 2, 312-314.

z Dziewicy⁴⁵. Człowieczeństwo Chrystusa nie zostało wzięte wprost z ziemi, ponieważ *gdyby Bóg powtórzył akt stworzenia, powstałoby coś innego niż to, co miało być zbawione*⁴⁶. *Ten, który powinien zabić grzech i odkupić człowieka winnego śmierci, musiał stać się tym, którym był ten, to znaczy człowiek, który popadł w niewolę grzechu, który trzymał go w mocy śmierci, aby grzech został zabity przez człowieka, a człowiek zabity przez śmierć. Tak jak przez nieposłuszeństwo jednego człowieka, tego, który na początku został ukształtowany z dziewiczej ziemi, wielu ludzi stało się grzesznikami i utracili życie, tak przez posłuszeństwo jednego człowieka, Tego, który na początku został zrodzony z Dziewicy, wielu zostało usprawiedliwionych i otrzymało zbawienie. W ten sposób Słowo Boga stało się ciałem, jak mówi również Mojżesz: «Boże, twoje dzieła są prawdziwe» (Pwt 32,4). Zatem, jeśli nie stałby się prawdziwym ciałem, lecz jedynie pozornym, jego dzieło nie byłoby prawdziwe. Lecz On objawił się tym, kim rzeczywiście był: Bóg który rekapitułował w sobie starożytne dzieło, jakim jest człowiek, aby zabić grzech, zniszczyć śmierć i ożywić człowieka. Dlatego jego dzieła są prawdziwe*⁴⁷.

Pojęcia, którymi posłużył się Ireneusz w przytoczonym fragmencie podkreślają jedność rodzaju ludzkiego. Tym samym ciałem, ukształtowanym przez Stworzyciela, odznacza się człowiek Starego i Nowego Testamentu⁴⁸. Autor *Adversus haereses* zwrócił również uwagę na jedność grzechu, popełnionego przez Adama i Ewę, a zrekapitułowanego przez Chrystusa i Maryję⁴⁹.

W podobnej perspektywie jest postrzegana Ewa i Nowa Ewa-Maryja⁵⁰. Jeśli zanegujemy ciągłość, tożsamość ludzkiej natury, wspólnej dla pierwszego i drugiego Adama, to w konsekwencji negujemy również relację pomiędzy dwoma niewiastami. Co więcej, odrzucimy prawdę o zbawieniu człowieka. Ireneusz podkreśla jedność zbawienia: jedno jest zbawienie ciała, do którego człowiek został wezwany w Adamie⁵¹.

5. EWA-MARYJA

a) Gnostycy

Dualizm gnostyków rozciągał się także na biblijny opis raju. Dlatego wyróżniali oni dwóch Adamów oraz dwie Ewy. Pierwsza Ewa, duchowa matka żyją-

⁴⁵ T. Dekert, dz. cyt., s. 59.

⁴⁶ Tamże, 60.

⁴⁷ *Adv. haer.*, III. 18. 7. SCh 211, vol. 2, 368-370.

⁴⁸ A. Orbe, *La Virgen Maria abogada de la virgen Eva*, w: *Gregorianum* 63 (1982), 495.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

cych (ludzi duchowych), Dziewica nieskażona, była Córką Sofii. Natomiast druga Ewa, matka w porządku cielesnym, będąc kuszona przez archontów, dała początek rodzajowi ludzkiemu⁵². O ile Dziewica, Niewiasta duchowa, będąc wolną od wszelkiego nieporządku moralnego i skażenia grzechem poczęła swoich duchowych synów⁵³, o tyle Ewa, niewiasta cielesna, kuszona przez archontów i ulegając pokusie, stała się brzemienią i porodziła Kaina. Jak zauważył Antonio Orbe SJ, współżycie cielesne pomiędzy archontami a Ewą, opisywało akt małżeński Adama i Ewy, na skutek którego Ewa utraciła swoje dziewictwo i stała się matką rodzaju ludzkiego⁵⁴. Wydaje się, że tym świetle grzech pierworodny był utożsamiany z pożądliwością ciała. Tak rozumiany grzech, będąc nieporządkiem moralnym, przeciwstawiał się życiu w Duchu⁵⁵. Prawdziwe zbawienie było w gnozie „według ducha”, którą ilustrowała relacja między Adamem a Niewiastą, z której jako duchowy owoc narodził się Set⁵⁶. Duchowy Adam połączył się z *Dziewicą niepokalaną, Duchem i Matką Adama*⁵⁷, tworząc duchową więź (*secundum spiritum*), która nie miała charakteru cielesnego (małżeńskiego), lecz odznaczała się synowskim odniesieniem Adama do swojej matki – Dziewicy Niepokalanej⁵⁸. Adam pochodził od Niepokalanej Dziewicy (Ducha). Od Niej otrzymał on tchnienie życia (ducha).

Gnostycki autor *Ewangelii Filipa*⁵⁹ interpretował paralelę pomiędzy Ewą a Maryją w swoisty sposób. O ile Ewa była żoną Adama, to Maryja była żoną Józefa⁶⁰. Małżeństwo pomiędzy Ewą a Adamem oraz związek pomiędzy Józefem a Maryją były związkami pomiędzy mężem a żoną; związkami *secundum carnem*⁶¹. Stąd Maryja, żona Józefa, nie była dziewicą⁶². Przychodzący na świat Jezus był synem Maryi i Józefa. Jego przyjście na świat miało dokonać zadośćuczynienia za grzech Adama i Ewy *secundum carnem*. Natomiast Jego chrzest w Jordanie był odrodzeniem i narodzinami z niebiańskiej Dziewicy – to znaczy z Ducha Świętego.

b) św. Ireneusz

Autor *Adversus haereses*, przeciwstawiając się dualizmowi gnostyckiemu, zauważył, że Pismo św. mówi tylko o jednej Ewie w raju. Odczytując relację

⁵² A. Orbe, *Introducción*, vol. I, 308.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże, 309.

⁵⁵ Tamże, 310.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Określenie to nie oznacza Najświętszej Maryi Panny lecz Ducha Świętego.

⁵⁸ A. Orbe, *La Virgen Maria abogada*, s. 457.

⁵⁹ *Ewangelia według Filipa*, w: *Teksty z Nag-Hammadi*, red. W. Myszor, Warszawa 1979, s. 239-292.

⁶⁰ A. Orbe, *La Virgen Maria abogada de la virgen Eva*, s. 456, 460.

⁶¹ Tamże, s. 456. Por. także *Ewangelia według Filipa*, 73,15; w: *Teksty z Nag-Hammadi*, red. W. Myszor, s. 262.

zachodzącą między Adamem a Ewą zaznaczył, że Ewa była dziewicą poślubioną Adamowi. Pierwsi rodzice (Adam i Ewa) zostali ukazani w świetle innej pary Chrystus-Maryja, podkreślając ich rolę w zbawczym planie Boga.

Adam został przedstawiony jako archetyp drugiego Adama (Chrystusa), natomiast pierwsza Ewa była zapowiedzią drugiej – to znaczy – Błogosławionej Dziewicy Maryi. Analogia ta została rozwinięta w następujących słowach dzieła Ireneusza: *W rodowodzie Pana naszego, liczącym od Jego narodzenia do Adama 72 członków, Łukasz wskazuje, że Chrystus łączy koniec z początkiem, by zaznaczyć, iż Chrystus zjednoczył w sobie wszystkie rozproszone od Adama narody, wszystkie języki, wszystkie pokolenia łącznie z Adamem. Dlatego Paweł nazywa Adama «typem Tego, który ma przyjść» (Rz 5,14). Słowo bowiem, będące Stwórcą wszystkiego, przyszły plan zbawienia rodzaju ludzkiego skierowało ku sobie. Bóg najpierw ukształtował człowieka, duszę żyjącą (Adama), aby go zbawić przez człowieka duchowego (Chrystusa). Ponieważ Zbawiciel wpierw istniał, musiał zostać stworzony i ten, który ma być zbawiony, aby nie był zbyteczny Zbawiciel. Dlatego posłuszna Dziewica Maryja powiedziała: «Oto ja służebnica Pańska, niech mi się stanie według słowa twego» (Łk 1,38).*

Jak Ewa, mając Adama za męża, będąc jednak panną, przez swe nieposłuszeństwo stała się dla siebie i dla całego rodzaju ludzkiego przyczyną śmierci, tak Maryja, mając wyznaczonego męża, pozostając jednak panną, przez swe posłuszeństwo stała się dla siebie i dla całego rodzaju ludzkiego przyczyną zbawienia. Stąd, choć Ewa była jeszcze panną, nazywa ją Prawo małżonką (Adama) dla zaznaczenia, że zbawienie przechodzi na nią z Maryi. Bo tak tylko mogło to, co było związane, zostać rozwiązane przez zerwanie więzów. Pierwsze węzły zostały związane przez drugi i drugie uwolniły pierwsze. Pierwszy węzeł został naciągnięty przez drugi, a drugi rozwiązał pierwszy. Stąd i Pan powiedział: «Pierwsi będą ostatnimi, a ostatni pierwszymi» (Mt 19,30). To samo wyraził prorok w słowach: «Niech synowie zajmą miejsce ojców» (Ps 45,17). Dlatego i Pan, który narodził się jako «Pierworodny pośród umarłych» (Kol 1,18), przyjął do siebie zmarłych ojców i odrodził ich dla Bożego życia, stając się początkiem żyjących, podobnie jak Adam stał się początkiem umarłych. Stąd Łukasz rozpoczął genealogię od Pana i poprowadził ją wstecz aż do Adama, aby zaznaczyć, że nie oni Jego, lecz On ich odrodził dla Ewangelii życia (por. 1Kor 15,20). Tak też węzeł nieposłuszeństwa Ewy został rozwiązany przez posłuszeństwo Maryi. Co dziewczyna Ewa związała przez swą niewiarę, to Dziewica Maryja rozwiązała przez wiarę⁶³.

⁶² Ewangelia według Filipa, 55,23-24, w: *Teksty z Nag-Hammadi*, red. W. Myszor, s. 243.

⁶³ Św. Ireneusz, *Przeciw herezjom*, III, 22,3-4, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, red. S.C. Napiórkowski, tłum. W. Kania, tom 1, Niepokalanów 1981, s. 24-25.

Przytoczony tekst ujawnia, że zarówno Ewa jak i Maryja były dziewicami zaślubionymi i przeznaczonymi dla swoich mężów (Maryja dla Józefa, Ewa dla Adama)⁶⁴. Maryja, podobnie jak Ewa, była dziewicą zaślubioną, przeznaczoną mężowi, nie na mocy duchowego dziewictwa – jak nauczali gnostycy – lecz na mocy dziewictwa według ciała⁶⁵.

Ireneusz, analizując rolę jaką spełniły dwie dziewice w historii zbawienia, zauważył, że odejście Ewy od Boga było spowodowane przekroczeniem Bożego przykazania⁶⁶. Konsekwencją wyboru Ewy była śmierć, która dotknęła nie tylko ją samą, lecz również cały rodzaj ludzki⁶⁷. W tym kontekście postać Dziewicy Maryi jawi się jako antyteza Ewy. Jej posłuszeństwo Słowu Bożemu doprowadziło rodzaj ludzki do zbawienia. Ireneusz przedstawił Jej rolę w historii zbawienia, posługując się kategorią *recirculatio*, która uzupełnia inną fundamentalną dla Ireneusza kategorię – *recapitulatio*. Matka Chrystusa powtarza niejako rolę Ewy jako archetypu rodzenia. Jednocześnie odwraca – nadając znak pozytywny – wszystko, co zepsuła Ewa⁶⁸. Odwrócenie porządku powoduje, że zaistniała sytuacja, będąc powtórzeniem przeszłości, powraca do punktu początkowego⁶⁹. O ile Ewa powiązała ciało ludzkie ze śmiercią i zainicjowała drogę wiodącą ku śmierci, opartą na zrodzeniu według ciała, o tyle Maryja rozwiązała ów węzeł, inicjując drogę życia, opartą na zrodzeniu według ciała (*secundum carnem*)⁷⁰.

Przedstawiona koncepcja, przeciwstawia się teorii gnostyków, którzy deprecjonowali zrodzenie według ciała. Ireneusz podkreślił nie tylko znaczenie dziewiczego macierzyństwa Maryi, lecz nade wszystko dziewicze, a jednocześnie *secundum carnem*, porodzenie Zbawiciela. Matka Chrystusa powtórzyła rolę Ewy jako archetypu rodzenia⁷¹.

Ireneusz zwrócił również uwagę na aspekt moralny wspomnianej paraleli, ukazując postawę dwóch niewiast za pomocą antytez: nieposłuszeństwo/posłu-

⁶⁴ Por. także: *Adv. haer.*, V, 19,1. SCh 153, 248. Por. A. Orbe, *La Virgen María abogada de la virgen Eva*, w: *Gregorianum* 63 (1982), s. 463-464.

⁶⁵ A. Orbe, *La 'recirculación' de la Virgen María en san Ireneo* (*Adv. haer. III,22,4,71*), w: S. Felici (a cura di), *La mariologia nella catechesi dei Padri (Età prenicena). Convegno di studio e aggiornamento Facoltà di Lettere cristiane e classiche Pontificium Institutum Altioris Latinitatis) Roma, 18-19 marzo 1988*, Roma 1989, 106.

⁶⁶ *Adv. haer.*, V, 19,1. SCh 153, vol. 2, 248. Por. A. Orbe, *La Virgen María abogada de la virgen Eva*, w: *Gregorianum* 63(1982), s. 468.

⁶⁷ *Adv. haer.*, V, 19, 1. SCh 153, vol. 2, 248-250. Por. A. Orbe, *La Virgen María abogada*, s. 468.

⁶⁸ T. Dekert, dz. cyt., s. 61.

⁶⁹ Tamże, 65.

⁷⁰ A. Orbe, *La 'recirculación' de la Virgen María en san Ireneo* (*Adv. Haer. III,22,4,71*), w: S. Felici (a cura di), *La mariologia nella catechesi dei Padri (Età prenicena). Convegno di studio e aggiornamento Facoltà di Lettere Cristiane e Classiche Pontificium Institutum Altioris Latinitatis) Roma, 18-19 marzo 1988*, Roma 1989, s. 105-106.

⁷¹ T. Dekert, dz. cyt., s. 61.

szeństwo, niewierność/wiara⁷². Zaiste, jak *Ona* (Ewa) była uwiedziona przez słowa anioła w sposób, by odejść od Boga poprzez przekroczenie Jego słowa, podobnie *Ona* (Maryja) przyjęła radosną nowinę za pośrednictwem anioła, aby nosić Boga, będąc posłuszną Jego słowu. Ewa przeciwstawiła się Bogu, Maryja będąc posłuszną Bogu, stała się obrończynią dziewicy Ewy. Jak za pośrednictwem dziewicy rodzaj ludzki został potępiony na śmierć, za pośrednictwem Dziewicy został zbawiony, równoważąc nieposłuszeństwo dziewicy Ewy przez posłuszeństwo drugiej dziewicy Maryi⁷³.

Z przytoczonego tekstu wynika, że podobnie jak dziewica Ewa poprzez nieposłuszeństwo stała się dla siebie i dla całego rodzaju ludzkiego przyczyną śmierci, tak dziewica Maryja, będąc posłuszną Bogu, stała się dla siebie i całego rodzaju ludzkiego przyczyną zbawienia⁷⁴. Węzeł, za pomocą którego Ewa powiązała rodzaj ludzki ze śmiercią, został rozwiązany przez Dziewicę Maryję. To co Ewa utraciła poprzez niewierność, Maryja odzyskała przez wiarę⁷⁵.

6. ANTYTEZA EWA-MARYJA W KONTEKŚCIE TEOLOGII ŚW. IRENEUSZA

Dokonane analizy *Adversus haereses* pozwalają na wysunięcie następujących wniosków. Antyteza Ewa-Maryja pojawiająca się publikacjach wielu mariologów odseparowana od Chrystusa, w teologii biskupa Lyonu tworzy integralną część innej paraleli: Adam-Chrystus. Dlatego wspomnianą antytezę należy widzieć szerszym kontekście: Adam-Ewa, Chrystus (Nowy Adam)-Maryja (Nowa Ewa). Ireneusz, mimo że niekiedy poświęca swoją refleksję postaci błogosławionej Dziewicy, to jednak jego mariologia jest zawsze podporządkowana nauce o Chrystusie.

Odczytana w tej perspektywie antyteza Ewa-Maryja pozwala dostrzec jedność dwóch Testamentów. Księgi Starego Przymierza, reprezentowane przez Ewę i Nowego, reprezentowane przez Maryję, stanowią niepodzielną całość. Dwa Testamenty zostały ustanowione przez Jezusa Chrystusa. Istnieje jedność dwóch Testamentów. Jednocześnie wspomniana antyteza ujawnia również jedność Boskiego planu zbawienia człowieka realizowanego na przestrzeni wieków.

Wspomniana antyteza rozpatrywana w świetle tajemnicy Wcielenia ujawnia aspekt fizyczny dziewictwa Maryi. W ten sposób Ireneusz przeciwstawiał się wymiarowi duchowemu dziewictwa, deprecjacji wymiaru cielesnego przez gno-

⁷² A. Orbe, *La Virgen Maria abogada*, s. 476.

⁷³ *Adv. haer.*, V, 19, 1. SCh 153, vol. 2, 248-250.

⁷⁴ Por. także: *Adv. haer.*, III, 22, 4. SCh 21, vol. 2, 440.

⁷⁵ Por. także: *Adv. haer.*, III, 22, 4. SCh 211, vol. 2, 442-444.

styków. Poczęcie i zrodzenie Chrystusa z Dziewicy Maryi jest święte, a nie grzeszne – jak to sobie tłumaczyli Walentyńianie.

Z drugiej strony biskup Lyonu, broniąc również realizmu Wcielenia, bronił tym samym prawdziwego macierzyństwa Maryi. Tak jak Ewa wydała na świat potomstwo, podobnie Maryja porodziła Wcielone Słowo Boże. Chrystus nie przyszedł na świat w pozornym ciele: przyjął prawdziwie ludzkie ciało w łonie Dziewicy Maryi.

W końcu należy podkreślić aspekt moralny wspomnianej antytezy, o którym zazwyczaj piszą mariologowie. Posłuszeństwo wyrażone Bogu przez Dziewicę Maryję wobec nieposłuszeństwa. Maryja aktywnie uczestniczy w dziele zbawienia Chrystusa. Dzięki wprowadzonej kategorii *recircolatio*, Maryja doprowadza do początkowego stanu to, co poprzez grzech zostało zdeformowane przez Ewę.

*

Przeprowadzona analiza paraleli antytetycznej Ewa-Maryja, pojawiającej się w *Adversus haereses* św. Ireneusza z Lyonu pozwoliła na podkreślenie wymiaru apologetycznego. Wspomniana antyteza skierowana przeciwko wielu nurtom gnostycyzmu, nie tylko podkreślała uczestnictwo Maryi w zbawczym planie Boga, lecz zwracała uwagę na dziewiczy charakter Jej macierzyństwa. Dlatego też wspomniana antyteza jawi się dla biskupa Lyonu w perspektywie soteriologicznej i historyczno-zbawczej. Zastosowana przez niego kategoria *recircolatio*, polegająca na przejściu drogi w odwrotnym kierunku wobec tej, jaką przeszedł człowiek po swoim upadku, ukazywała jedność ludzkiej natury oraz powszechność zbawienia dokonanego przez Chrystusa. Kategoria ta pozwoliła również biskupowi Lyonu podkreślić również jedność Starego i Nowego Przymierza, jak również zbawczego planu Boga realizowanego na przestrzeni dziejów ludzkości.

Apologetyczny wymiar antropologii autora *Adversus haereses* podkreśla wymiar cielesny człowieka, przeciwstawiając się w ten sposób koncepcji gnostyckiej, afirmującej wymiar duchowy, natomiast deprecjonującej aspekt cielesny. W tym kontekście podkreślona analogia pomiędzy Ewą a Maryją, wyrażona poprzez określenia: „dziewica”, „poślubiona mężowi”, broni godności ludzkiej cielesności. Należy również zwrócić uwagę, że antropologia Ireneusza jest ściśle powiązana z soteriologią. Autor, podkreślając cielesny wymiar człowieka, przeciwstawił się gnostyckiej idei zbawienia, ograniczającej zbawienie człowieka jedynie do elementu duchowego.

W świetle dokonanej analizy antyteza Ewa-Maryja, którą posłużył się w swoim dziele św. Ireneusz, ukazuje w całej swojej pełni aspekt apologetyczny, który, jak się wydaje, nie został dotąd dostrzeżony przez współczesnych mariologów.

SOMMARIO

L'antitesi Eva-Maria presente nell'opera di san Ireneo di Lione, appare nei diversi manuali di mariologia. Purtroppo, nonostante la sua popolarità, i teologia mariani non interpretano la detta antitesi nel contesto di teologia del vescovo di Lione. La questione viene estratta dall'insieme di *Adversus haereses* e perciò non viene interpretata separatamente da tutto il contesto. L'analisi del testo ha evidenziato le diverse connessioni che non possono sfuggire a un teologo. La detta antitesi difende soprattutto l'unità sia dell'Antico che del Nuovo Testamento. Questa unità sottolinea anche un unico progetto salvifico di Dio che si sviluppa lungo la storia dell'umanità.

Inoltre l'antitesi Eva-Maria, nell'interpretazione di sant'Ireneo difende l'aspetto fisico della verginità di Maria. Sottolineando la bontà della natura umana e in modo particolare la bontà della carne, così disprezzata dai gnostici. Il detto parallelo prende in considerazione la maternità di Maria opponendosi contro l'errore dei ebioniti e la maternità finta, che avrebbe divulgato l'opinione sulla non vera, fittizia natura accolta dal Verbo, il quale avrebbe passato per mezzo del grembo di MARIA come tramite un canale.

Infine l'antitesi sottolinea anche l'aspetto morale. Quest'aspetto viene sottolineato dai teologi mariani. L'obbedienza della Beata Vergine MARIA alla volontà di Dio ha causato la salvezza per tutto il genere umana. Invece disobbedienza di Eva aveva introdotto al mondo la morte. Grazie alla categoria di *recircolatio*, introdotta da sant'Ireneo, si poteva mettere in evidenza la partecipazione attiva di MARIA all'opera salvifica di Dio.

Speriamo che grazie a questo studio, l'antitesi Eva Maria verrà visto in modo più approfondito e corretto, riflettuto in contesto del libro del vescovo di Lione. Speriamo che i mariologi caratterizzando i riferimenti del vescovo di Lione evidenzieranno le nuiovoe, finora sconosciute dimensioni del discorso apologetico di Ireneo.

Parole chiavi:

apologetica, mariologia, sant'Ireneo, antitesi, Eva, Maria